

ФЈОДОР МИХАЈЛОВИЧ
ДОСТОЈЕВСКИ (1821–1881)
НА СТРАНИЦАМА ЧАСОПИСА
РУСКИ АРХИВ (1928–1937)

Универзитет у Београду,
Филолошки факултет

Апстракт: У раду се посматра рецепција Фјодора Михајловича Достојевског у београдском часопису *Руски архив*. Текстови који су у наведеном периодичном издању посвећени Достојевском потичу из пера седморице редовних сарадника београдског часописа. О великану руске књижевне класике XIX века писали су Марк Слоњим, Иван Лапшин, Јевгеније Љацки, Алексеј Ремизов, Петар Митропан и Михаил Шварц. Без обзира на разнородност у приступу и методологији која се огледа у прилозима поменутих сарадника београдског часописа, текстови посвећени Фјодору Михајловичу углавном се баве његовом филозофском мишљу. И када је предмет истраживања књижевно дело Достојевског, посебна пажња је поклоњена углавном религиозно-филозофској страни дела, а не естетско-уметничкој.

Кључне речи: часопис *Руски архив*, Достојевски, Марк Слоњим, Иван Лапшин, Јевгеније Љацки, Алексеј Ремизов, Петар Митропан, Михаил Шварц.

Октобарска револуција је донела ново интересовање за живот и дело Ф. М. Достојевског. На ово је утицала и одлука да се после догађаја 1917. године штампа нова грађа о Достојевском која се чувала у московском Историјског музеју, у Пушкиновом дому и у архивима. Штампана је целокупна преписка Достојевског, као и успомене. Сав овај нови материјал нашао се у основи прилога књижевног историчара, критичара Марка Лавовича Слоњима (1894–1976) *Живойџ Ф. М. Достјоевској*¹, објављеног у XII свесци *Руској архива* 1931. годи-

1 Овај прилог послужио је као основа за књигу Марка Слоњима *Три љубави Достјоевској* (*Three loves of Dostoevsky*), објављену у Њујорку 1955. године, у којој је аутор „проследио однос великог писца према женама и испричао о његовим страстима и два брака потпуно, без стидљивих прећуткивања и обичног улепшавања стварности” („проследити историју одношений великог писателя к женщинам и рассказать об его увлечениях и двух браках с возможной полнотой, без стыдливых умолчаний и обычного „прихорашивания” действительности”; М. Слоним, *Три любви Достоевской*. Превод с руског на српски Б. Сабо). Сам аутор књиге наводи у предговору да то није типична биографија, нити критика. Слоњим у књизи посебну пажњу посвећује еротизму, будући да Достојевски у својим романима тако „Узбуђено прича о тајнама, неуспеху и лудилу пола” („взволнованно говорил о тайнах, провалах и безумиях пола”). Марка Лавовича је занимало откуд Фјодор Михајлович тако добро познаје еротику својих јунака: да ли је он то преузео из сопственог искуства или су еротске сцене у његовим романима настале из посматрања и праћења других људи. На основу

не поводом 110-годишњице од његовог рођења. Чланак представља биографију Фјодора Михајловича, с посебним освртом на његов љубавни живот. Озбиљније истраживање књижевног стваралаштва Слоњим у овој својој публикацији изоставља, као и анализу дела. Књижевно стваралаштво се помиње само када аутор жели да покаже да су одређене епизоде из пищевог живота нашле своје место у његовим делима.

Текстови у *Руском архиву* посвећени Достојевском потичу из пера седморице редовних сарадника београдског часописа. Поред Слоњима, о великану руске књижевне класике XIX века писали су и Иван Лапшин, Јевгеније Љацки, Алексеј Ремизов, Петар Митропан и Михаил Шварц. Без обзира на разнородност у приступу и методологији прилога поменутих сарадника београдског часописа, текстови посвећени Фјодору Михајловичу углавном се баве његовом филозофском мишљу. И када је предмет истраживања књижевно дело Достојевског, посебна пажња поклоњена је углавном религиозно-филозофској страни дела, а не естетско-уметничкој.

Као најсистематичнији текст посвећен Фјодору Михајловичу треба издвојити текст филозофа и публицисте Михаила Наумовича Шварца (1873–1946) *Достјојевски као религиозни мислилац*.² Овај сарадник београдског часописа свестан је да је великан руске књижевности XIX века много више задужио руску и западну културу као „уметник и психолог” (*Руски архив* 1935: 57), али му се не може оспорити да он у својим романима, окарактерисаним као „филозофски” много пре Ничеа „открива све унутрашње противречности” доктрине „натуралистички и атеистички обојеног позитивизма свог времена” (*Руски архив* 1935: 57). Главно полазиште Фјодора Михајловича огледа се у формули да је све дозвољено, уколико нема Бога. Имајући у виду ову формулу, Достојевски је себи, према Шварцовом мишљењу, поставио два циља: да разруши позитивистичку идеологију, и да својим књижевним делима прикаже нови морал који се базира на религиозној основи.

Други период књижевног стваралаштва Достојевског³ је, сматра Шварц, обележила „идеја о нат човеку”. Фјодор Михајлович је у својим романима приказао два типа „руског нат човека”. Оба типа представљају оваплоћење европског „атеистички и натуралистич-

поменутих нових докумената, писама, планова Достојевског за дела Слоњим долази до закључка да су одређене сцене у романима Достојевског аутобиографске.

2 Овај Шварцов текст објављен у *Руском архиву* XXXIV–XXXV 1935. упућује на његову књигу *Достјојевски као религиозни мислилац* (*Достјојевский как религиозный мыслитель*), а по наслову му је близак и текст М. Шварца *Достјојевски мислилац* (*Поводом стјојодишњице рођења*) (*Достјојевский – сылитель (К стјолейшиу со дня рождения)* објављен у берлинским новинама *Глас Русије* (*Голос России*) (1919–1922).

3 Шварц први период књижевног стваралаштва Достојевског омеђује *Јагницима* и *Зайисима из јодземља*, док други период везује за објављивање поменутог романа, а завршава чувеним говором посвећеном А. Пушкину 1880.

ки обојеног позитивизма” (*Руски архив* 1935: 60), теже немогућем земаљском благостању, које ни етички није оправдано. Зато се читаво књижевно стваралаштво Достојевског може посматрати у полемичком кључу, као сукоб две супротстављене етике. У том духу Михаил Наумович наводи и разлику између поменути два типа начовека: „један, који води порекло од ‘подземног човека’, с његовом *демократском* побуном за права сваке личности против друштва, и други који потиче од Раскољњикова с његовом *аристократском* побуном против друштва, у одбрани права изузетне личности. У првом случају видимо демократску форму етичког индивидуализма, у другом – аристократску” (*Руски архив* 1935: 60).

Посебну пажњу заслужује Шварцово занимљиво тумачење Раскољњиковљевог непокајања, будући да не постоји општечовечански морал. Ово указује на то да је проблем ове општеобавезујуће и општечовечанске етике био кључни филозофски проблем Достојевског мислиоца, али и писца. За разлику од морала Достојевског, европски позитивизам је заснован на аристократском моралу, који је у сукобу и са одвојеном личношћу, и са „уједначујућим тежњама друштва” (*Руски архив* 1935: 60). Обе ове врсте морала воде ка истом циљу: етичком индивидуализму. Индивидуализму Раскољњикова и Ивана Карамазова Достојевски супроставља религиозни универзализам старца Зосиме. У основи учења овог старца налази се принцип заједнице засноване на начелу љубави, која подразумева одрицање од својих личних интереса зарад интереса заједнице, човечанства.⁴

Религиозно-филозофској страни књижевног дела Достојевског посвећен је и текст филозофа Ивана Ивановича Лапшина (1870–1952) *Како је постојала лејенда о Великом Инквизиџору*.⁵ Лапшин у свом прилогу жели да истакне књижевне и филозофске мотиве које је Достојевски приликом писања поглавља о Великом Инквизиџору у роману *Браћа Карамазови* преузео из западноевропске књижевности иако он нема доказа да је Фјодор Михајлович заиста читао дела која наводи. Лапшин посебну пажњу посвећује „лутајућем мотиву” присутном у замисли да свештеник Римокатоличке цркве гони Христа. Овај мотив је Достојевски, сматра Иван Иванович, преузео из збирке калуђерских рукописа из XIII века *Carmina Burana*. Извор идеје Достојевског „католицизам минус хришћанство” Лапшин проналази у религији човечанства Огиста Конта и његовом „суровом туторству над умовима и душама човечјим” (*Руски архив* 1929: 90), будући да дух критичке радозналости он сматра штетним реф-

4 По Достојевском, а касније ће ову идеју преузети В. Соловјов и Вјач. Иванов спас човечанства се не налази у спасењу једне јединке од греха, него читавог човечанства. У складу са овом идејом о „саборности” тек кад цело човечанство победи зло, може се размишљати о спасу и исцељењу јединке.

5 Прилог је објављен у III свесци *Руској архива* 1929.

лексом револуционарне епохе. Као извор идеје о троструком кушању Христа у пустињи Достојевском је послужила књига Давида Штрауса *Христџв живџи*.

Централно место у Лапшиновом тексту заузима питање уређивања живота: да ли у основи треба да се налази покорност према цркви коју заступа Инквизитор⁶ или научна слободна мисао, која се огледа у појави Христа. Као један од импулса оваквог Инквизиторовог размишљања Лапшин види и филозофију француског мислиоца Монтења. У Монтењевом делу *Ајолоџија Рејмунда Сабџијској* присутна је, с једне стране, слепа вера у чудо и тајну, као и ропска понизност ауторитету цркве, а и оптужба против теоријског стања и практичног значаја науке и људског знања.

Оно што издваја Лапшинов прилог од осталих текстова посвећених Достојевском у *Руском архиву* је то што је у њему посвећена пажња не само мисаоно-идеолошком слоју дела Достојевског, него и његовој уметничкој страни. Тако Иван Иванович истиче посебну уметничку величину Фјодора Михајловича која се огледа у сликању Инквизитора.

Филозофским питањима код Достојевског посвећени су и прилози Марка Лавовича Слоњима, *Пушјеви Русије*, и књижевног историчара, критичара, фолклористе Јевгенија Александровича Љацког (1868–1942), *Достџојевски и словенсџиво*, премда, као што се из самих назива прилога види, у овим текстовима се дело Фјодора Михајловича смешта у историозофски и политички контекст. Слоњимов прилог је објављен у XIII свесци *Руској архива* 1931. године. Иако је друштвено-политичка публицистика којом се Слоњим у великој мери представио на страницама прашког часописа *Воља Русије*⁷ у *Руском архиву* била присутна у много мањој мери, што је било повезано с неутралним карактером београдског часописа, ипак су поједини његови прилози⁸ посвећени одређеним аспектима историје руске друштвене мисли.⁹ Размишљајући о путевима Русије, овај сарадник београдског часописа није могао да заобиђе Достојевског, будући да су његове мисли о улози и мисији Русије да на „великом

6 Што не значи да Инквизитор не верује: „Велики Инквизитор необично поштује Христове идеале, он сматра да је немогућно заснивати човечију срећу на науци, једино на науци и у томе погледу он је неограничени скептичар, и зато се не може сматрати догматичарем неверовања. Најзад, он није спокојан, хладан, равнодушан и просто циничан у свом неверовању, али оно код њега има карактер борбе <...>” (*Руски архив* 1929: 92)

7 Часопис *Воља Русије* послужео је као узор *Руском архиву*. Гласило је излазило у Прагу, једном од најјачих центара руске емиграције поред Париза и Берлина, од септембра 1922. до маја 1932.

8 Такав је веома мали број његових прилога објављених у *Руском архиву*.

9 Поред прилога *Пушјеви Русије*, ту су и прилози *Један Лењинов џрећходник*, посвећен Сергеју Нечајеву, објављен у двоброју XXIV–XXV 1933. године, као и некролог истакнутом руководиоцу партије есера О. Минору *Усџомени О. С. Минора*, објављен у двоброју XX–XXI 1932. године.

путу човечанства <...> подсети људе на закон љубави и јединства” (*Руски архив* 1931б: 94), које су објединиле начела словенофила и западњака, биле актуелне и 50 година после његове смрти.¹⁰

Питање идеологије Достојевског интересовало је многе проучаваоце његових дела, посебно у светлу нових историјских догађаја после 1917. године. Они се углавном слажу с тим да је најомиљенији јунак Достојевског „револуционарни бунтовник, који у себи носи елементе најдубљег конзерватизма и реакционарне помирљивости, на пример Ставрогин или Раскољњиков. Такав је и сам Достојевски”¹¹ (*Руски архив* 1932: 154).

Ново читање Достојевског понуђено је у прилогу Алексеја Михајловича Ремизова (1877–1957) *Оињена Русија*, који отвара XII свеску *Руској архива*.¹² Овај есеј Ремизова, као и на почетку поменут Слоњимов прилог посвећен биографији писца, објављени у београдском часопису 1931. године,¹³ подстакнути су 110-годишњицом његовог рођења.

Свој есеј посвећен Фјодору Михајловичу Ремизов почиње повиком: „Достојевски јесте Русија. И нема Русије без Достојевског” (*Руски архив* 1931 а: 5), због тога што је управо он, увидевши страдања руске душе, постао „дух пустињског, огњеног искуитеља, који држи кључеве од човечије среће” (*Руски архив* 1931 а: 5). Ове пишчеве речи о Достојевском треба схватити буквално: без Достојевског ће Русија погинути, кључ њеног историјског спасења је сећање на Фјодора Михајловича. У наставку прилога Алексеј Михајлович примећује да су идеје Достојевског настале „уз звоњење Гогољеве тројке, кроз Пушкинов азур – Русије неупоредљиве и одухотворене, волшебне, празничне и вилинске” (*Руски архив* 1931 а: 5). Велика заслуга Достојевског огледа се у томе што је он успео да види човекову судбину која је повезана првенствено с патњом, због тога што „патње и јесу живот” (*Руски архив* 1931 а: 6). Посматрајући патњу и жртву на хришћански начин, Ремизов поклања пажњу и питању слободе која

10 На сличан начин пише о Достојевском и Ј. Љадки у свом есеју *Достојевски и словенство*, објављеном у двоброју XXXIV–XXXV *Руској архива* 1935. године.

11 Детаљније о овоме видети у рецензији П. Митропана књиге Ј. Бадалића *Достојевски у хрвајској књижевности*, објављеној у XX–XXI свесци *Руској архива* 1932.

12 Овај есеј, за разлику од већине других Ремизовљевих есеја, посвећених руским класицима XIX века и објављених у *Руском архиву*, није ушао касније у његову књигу *Оињ сивари. Снови и њредсање (Оионь вешей. Сны и њредсонье)*, објављену у Паризу 1954, него је из књиге *Русија у вихору (Взвихренная Русь)*, објављене у Паризу 1927.

13 На руском језику је прилог објављен 10 година пре српске варијанте у књизи *Оињена Русија (Оиенная Россия)*. Исте, 1921. године, есеј је прештампан у два периодичка издања: у 6/7 броју часописа *Књижевни гласник (Весник лиџературы)* и новинама *Глас Русије (Голос России)* у броју 813 од 2. новембра, који је цео био посвећен Фјодору Михајловичу. Овај есеј је Ремизов прочитао 11. фебруара 1921. у *Кући књижевника (Дом лиџераторов)* на вечери посвећеној сећању на Достојевског, поводом 40-годишњице његове смрти.

је с њима у тесној вези и која је за човека нешто „најнесносније” и „најужасније”, као и питању воље и одрицања.

Ремизов у овом прилогу тумачи Достојејевског „махом крећући се у кругу мисли руске богословске критике” (Поповић 2015: 405). С друге стране, Алексеј Михајлович га повезује са „сненом реалношћу” Пушкина, Гогоља, Тургењева, предлажући ново интертекстуално читање Достојејевског.

Сарадник *Руској архива* је веома високо ценио личност и стваралаштво Достојејевског, што је довело и до делимичне митологизације пишчевог лика.¹⁴ Колико је за њега био важан Фјодор Михајлович сведочи и његово *Писмо Достојејевском*, објављено у двоброју XXIV–XXV београдског часописа 1933.¹⁵ које показује да класик руске књижевности XIX века није био за Ремизова само извор интертекстуалности него и извор самоанализе. У тексту се *alter ego* Алексеја Михајловича обраћа свом „учитељу”, трудећи се да одгонетне „тајну мисао” Достојејевског и надајући се да ће на тај начин успети да одгонетне и загонетку сопствене личности.

Посебна пажња у београдском часопису поклоњена је и питањима рецепције Достојејевског и његовог стваралаштва на западу и југу Европе. Овој теми су у београдском часопису посвећена два прилога: прегледни чланак Јелене Извољске *Француска кришика о руској књижевности*, објављеном у XIII свесци *Руској архива* 1931. године и рецензија књиге Ј. Бадалића *Ф. М. Достојејевски у хрватској књижевности*, коју потписује Петар Митропан и која је у двоброју XX–XXI београдског часописа 1932. године објављена под називом *Нова југословенска књија о Достојејевском*. Расту интересовања за Достојејевског у Европи допринело је и то што су његова дела већ издржала суд времена и што су западни читаоци већ успели довољно да се упознају са руском класичном књижевношћу XIX века. Иако се у радовима посвећеним Достојејевском двадесетих година XX века, објављених на Западу и у Југославији, огледа тежња да се „одгонетну тајне његових уметничких и филозофских концепција” (*Руски архив* 1932: 151), страни су проучаваоци Фјодора Михајловича „остајали на линији предратних истраживача Достојејевског, који су његове уметничке манире проучавали много мање од филозофских страница” (*Руски архив* 1932: 153).

Сараднике *Руској архива* Достојејевски је пре свега занимао као мислилац. Чак и када је пажња посвећена књижевним делима Фјодора Михајловича, разматран је углавном идејни слој дела, а не уметнички, што је било у складу са истраживањима двадесетих година XX века посвећеним Достојејевском, посебно оним западним.

¹⁴ Он је високо ценио и стваралаштво Л. Толстоја, али је предност ипак давао Достојејевском.

¹⁵ На руском језику је ово писмо објављено 16. априла 1933. у новинама *Последње новостии* (*Последние новости*) (1920–1940), које су излазиле у Паризу, број 4407. Касније је овај текст ушао у Ремизовљево књигу *Учиџель музике* (*Учитель музыки*).

ЛИТЕРАТУРА

- (Поповић 2015: 405) за Поповић, Т. „А. М. Ремизов – ново читање руске класике”. *Часопис „Руски архив” (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/ Југославији*, 2015, 393 – 408.
- (Руски архив 1929: 90) за Руски архив, III, 1929, 87–98.
- (Руски архив 1931 а: 5) за Руски архив, XII, 1931, 5–9.
- (Руски архив 1931 а: 6) за Руски архив, XII, 1931, 5–9.
- (Руски архив 1931 б: 94) за Руски архив, XIII, 1931, 78–98.
- (Руски архив 1932: 154) за Руски архив, XX–XXI, 1932, 151–155.
- (Руски архив 1935: 57) за Руски архив, XXXIV–XXXV, 1935, 57–63.
- (Руски архив 1935: 60) за Руски архив, XXXIV–XXXV, 1935, 57–63.

Бояна Сабо

Фёдор Михайлович Достоевский (1821-1881) в журнале
Российский архив (1928–1937)

Резюме

В данной работе рассматривается восприятие Федора Михайловича Достоевского и его творчества в белградском журнале *Руски архив*. Тексты, опубликованные в упомянутом периодическом издании и посвященные Достоевскому написаны постоянными сотрудниками журнала (М. Слонимом, И. Лапшиным, Е. Ляцким, А. Ремизовым, П. Митропаном и М. Шварцом). Несмотря на разные подходы и методологии, статьи, посвященные Достоевскому в основном рассматривают его философскую мысль даже когда предметом исследования являются произведения художественной литературы.

Ключевые слова: эмигрантский журнал *Руски архив*, Достоевский, Марк Слоним, Иван Лапшин, Евгений Ляцкий, Алексей Ремизов, Петар Митропан, Михаил Шварц.